

تبیین الگوی سرمایه اجتماعی براساس اندیشه مقام معظم رهبری

حسن زارعی متین **

علی عابدینی *

حسین عابدینی ***

پذیرش نهایی: ۹۸/۰۲/۰۳

دریافت مقاله: ۹۷/۰۸/۲۳

چکیده

هدف از این مقاله، تبیین الگوی سرمایه اجتماعی براساس اندیشه مقام معظم رهبری است که بیش از ۳۰ سال رهبری سرمایه اجتماعی کشور را برعهده داشته‌اند. در بررسی اسنادی، متن‌های مکتوب و شفاهی شامل سخنرانی‌ها و بیانات، پیام‌ها و نامه‌های مقام معظم رهبری پیرامون موضوع سرمایه اجتماعی در سایت رسمی ایشان شامل ۴۳۰ سخنرانی ایشان از سال ۱۳۳۸ تا سال ۱۳۹۷ بررسی و سعی بر توصیف کیفی محتوای مفاهیم، شده است. پس از کدگذاری سخنرانی‌های ایشان و با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، الگوی سرمایه اجتماعی براساس اندیشه مقام معظم رهبری طراحی شد. در شرایط علی مفاهیمی مانند احساس مسئولیت، از خودگذشتگی و اعتماد، و در شرایط پیش‌برنده مفاهیمی مانند آزادی، تعلیم و تربیت و عدالت، در شرایط بازدارنده اختلافات داخلی، دولتی بودن اقتصاد و عدم حمایت از سرمایه داخلی قرار دارند که در انتخاب راهبردها تأثیر می‌گذارند. پدیده محوری سرمایه اجتماعی، جمعیت جوان کشور و حضور مردم و درصحنه ماندن آنهاست که با مشارکت داوطلبانه و نقش‌آفرینی خود به ایجاد یک ثروت ارزشمند برای کشور منجر می‌شوند. راهبردهای سرمایه اجتماعی را نیز راهبردهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، علمی - فناوری، فرهنگی و قانونی تشکیل می‌دهند. این راهبردها به نتایجی منجر شده است که پیامدهای خارجی همچون سرپنداری کشور در جوامع جهانی و مایه ترس و یأس دشمنان و پیامدهای داخلی همچون استقلال و بقای کشور و اعتماد به نظام را شامل می‌شود.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی؛ سرمایه انسانی؛ نظام جمهوری اسلامی؛ مقام معظم رهبری؛ نظریه داده‌بنیاد

* کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی، دانشگاه تهران، پردیس فارابی، قم، ایران abediny@ut.ac.ir

** نویسنده مسئول: استاد گروه مدیریت دولتی، دانشگاه تهران، پردیس فارابی، قم، ایران

matin@ut.ac.ir

*** کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه قم، ایران h_abedini829@yahoo.com

مقدمه

سرمایه اجتماعی از مفاهیم جدیدی است که امروزه در بررسی‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع توسعه‌یافته مطرح شده است. سرمایه اجتماعی، بستر مناسبی برای بهره‌وری سرمایه‌های انسانی و فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت قلمداد می‌شود (محمدیان منصور، جعفری و مهرگان، ۱۳۹۷: ۴۴). سرمایه اجتماعی، مفهومی نوظهور است که از دهه ۱۹۷۰ در کنار سرمایه مادی و انسانی، مطرح شده است. در گذشته تأکید اصلی بر سرمایه‌های مادی و فیزیکی بوده است، اما امروزه در کنار آنها و سرمایه انسانی، از سرمایه دیگری به نام سرمایه اجتماعی بهره‌برداری شده است. مرور مطالب در مورد سرمایه اجتماعی، گویای آن است که ادبیات تولیدشده، به دو دهه اخیر مربوط است و هنوز میان محققان در مورد تعاریف و نقش آن اجماع گسترده‌ای به دست نیامده است. همچنین تحقیق در مورد این موضوع در ایران نیز هنوز در مرحله اولیه خود قرار دارد و آثار موجود، محدود است (علینی، ۱۳۹۲).

سرمایه اجتماعی از آن جهت حائز اهمیت است که رشد سرمایه اجتماعی رشد اقتصادی را موجب می‌شود و رشد اقتصادی نیز معمولاً توسعه‌یافتگی به همراه می‌آورد. توسعه‌یافتگی نیز به نوبه خود، ارتقای سرمایه اجتماعی را باعث می‌شود. از همین رو، سرمایه اجتماعی بخشی از حلقه توسعه‌یافتگی قلمداد می‌شود (زارعی متین، محمدیان و مدرسی، ۱۳۹۵: ۲۲). از همین رو، از سرمایه اجتماعی به عنوان ثروت نامرئی یک کشور یاد می‌کنند و از رهگذر این سرمایه حیاتی انسجام، اعتماد متقابل و حس اطمینان و همبستگی در جامعه فراهم می‌شود و هرگونه کاهش در آن، به کاهش مشارکت‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی شهروندان منجر می‌شود (خیرگو و سهیلی، ۱۳۹۷).

همچنین سرمایه اجتماعی به عنوان سرمایه‌ای که جامعه را به بقا و همبستگی و اهداف مشترک رهنمون می‌سازد، اهمیت یافته است؛ به طوری که گفته می‌شود در غیاب این سرمایه، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند. از سوی دیگر، با راه یافتن اصطلاح سرمایه اجتماعی در برنامه چهارم توسعه و همچنین سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، این سرمایه رسماً در حوزه عمومی و نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌های کلان کشور وارد شده است. یکی از مؤلفه‌های سند چشم‌انداز که برای نخستین بار در سیاست‌های کلان کشور به کار رفته است، مؤلفه سرمایه اجتماعی است. در

بند دوم سند چشم انداز، ویژگی های جامعه ایرانی در افق بیست ساله ایران کشوری معرفی می شود که متکی به سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی است. لذا اهمیت پرداختن به آن و شناسایی آنچه به عنوان سرمایه اجتماعی جامعه محسوب می شود، با توجه به مطالب پیش گفته روشن می شود. یکی از بسترهایی که می توان در آن به بررسی سرمایه اجتماعی پرداخت، تجربه تاریخی و اندیشه و عمل افرادی است که همواره به بهره گیری از این سرمایه ها توجه داشته اند (فقیه خلجانی، ۱۳۹۲).

این پژوهش پیرامون اندیشه و بیانات مقام معظم رهبری از این جهت ضرورت دارد که ایشان به عنوان یک رهبر مذهبی و مردمی، باهوش و درایت کم نظیر، بینش عمیق و شناخت دقیقی که از مسائل انسانی، اجتماعی و سیاسی دارند و همچنین مدتی حدود ۳۰ سال است که رهبری جامعه ایران را برعهده دارند و به شایستگی از این سرمایه بهره گرفته اند. همچنین در رسانه های معاند نظام مقدس جمهوری اسلامی نیز مداوم گفته می شود رهبر ایران تمام مسائل و مشکلات کشور را به دشمن گره می زند و راه حلی برای آنها ندارند، در حالی که ایشان ریشه حل تمام مشکلات کشور را در دستان مردم و جوانان و ظرفیت های داخلی کشور می دانند و همواره از سرمایه اجتماعی به عنوان ظرفیت بزرگ برای حل مشکلات و معضلات کشور یاد می کنند، اما تاکنون پژوهشی پیرامون بیانات ایشان در رابطه با سرمایه اجتماعی انجام نشده است که در همین راستا، این تحقیق نیز در پی تبیین الگوی سرمایه اجتماعی براساس اندیشه مقام معظم رهبری است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

جیمز کلنن، جامعه شناس معروف امریکایی که بر مطالعات بحث سرمایه اجتماعی تأثیر قابل توجهی داشته است، در مقایسه سرمایه اجتماعی با سرمایه انسانی و فیزیکی می گوید: همان طور که سرمایه فیزیکی با ایجاد تغییرات در مواد برای شکل دادن به ابزارهایی که تولید را تسهیل می کند، به وجود می آید، سرمایه انسانی با تغییر دادن افراد برای بهبود مهارت ها و توانایی های آنان پدید می آید و افراد را توانا می سازد تا به شیوه های جدید رفتار کنند. سرمایه اجتماعی نیز به نوبه خود، هنگامی به وجود می آید که روابط میان افراد به شیوه ای دگرگون شود که کنش را تسهیل کند. وی در بیان تفاوت سه نوع سرمایه می گوید: «سرمایه فیزیکی» کاملاً ملموس و

به صورت مادی و قابل مشاهده تجسم یافته است. «سرمایه انسانی» کم تر ملموس است و در مهارت‌ها و دانشی که کسب کرده است، تجسم می‌یابد. «سرمایه اجتماعی» حتی کم تر از این ملموس است؛ زیرا در روابط میان افراد تجسم می‌یابد. وی می‌گوید: همان‌طور که سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی، فعالیت تولیدی را تسهیل می‌کنند، سرمایه اجتماعی نیز مانند آنها عمل می‌کند و توانمندتر شدن افراد در یک گروه منسجم و با هنجارهای مشترک را باعث می‌شود. رابرت پاتنام به بررسی این مفهوم به‌عنوان دارایی در مقیاس کلان می‌پردازد. به اعتقاد پاتنام، سرمایه اجتماعی همچون مفاهیم سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی (ابزار و آموزش‌هایی که بهره‌وری را افزایش می‌دهند) به ویژگی‌های سازمان اجتماعی، از قبیل شبکه، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی، سود سرمایه‌گذاری را در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی افزایش می‌دهد و چون مانند سایر سرمایه‌ها مولد است، امکان دستیابی به اهداف را تسهیل می‌کند. از نظر وی، در جامعه‌ای که از نعمت سرمایه اجتماعی چشمگیر برخوردار است، همکاری آسان تر است. (زارعی متین، محمدیان و مدرسی، ۱۳۹۵: ۲۱-۲۰).

در دستیابی به مفهوم سرمایه اجتماعی باید شاخصه‌های مفهومی آن در تطبیق با دیگر سرمایه‌های ملموس انسانی بررسی شود. از جمله این شاخصه‌ها، نقش جامعه‌سازی آن است. زیربنای جامعه را مجموعه‌ای از نهادها در سطوح مختلف خرد و کلان تشکیل می‌دهد. با وجود این، صرف قرار گرفتن نهادها در کنار یکدیگر به تشکیل جامعه منجر نمی‌شود، بلکه نیاز به عنصری است که به‌مثابه چسبی عمل کرده که کل این نهادها و سازمان‌ها را به هم متصل کند. این چسب، همان سرمایه اجتماعی است (ببینگتون و همکاران^۱، ۲۰۰۴: ۳۵).

علاوه بر این، کوشش برای پاسخ به این پرسش اصلی که چه نقاط مشترکی بین مفهوم متداول سرمایه و کاربرد آن در سرمایه اجتماعی وجود دارد، دستیابی به مفهوم آن را تسهیل کرده است. با این وصف، می‌توان گفت در وهله نخست، سرمایه اجتماعی منبعی است که به کمک آن می‌توان در منابع دیگر سرمایه‌گذاری کرد؛ دوم، سرمایه اجتماعی تصاحب‌شدنی و تاحدی تبدیل‌پذیر است و سوم، سرمایه اجتماعی مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی، برای آنکه قدرت تولیدی خود را

۱. Bebbington

حفظ کند، به مراقبت و نگهداری نیازمند است. با این تفاوت که برخلاف دیگر سرمایه‌ها، سرمایه اجتماعی در روابط با شبکه‌های فرد با دیگر افراد وجود دارد و کارآمدی دیگر سرمایه‌ها در گرو سرمایه اجتماعی است، زیرا تا سرمایه اجتماعی نباشد، دیگر سرمایه‌ها امکان ظهور و بروز مختص خود را نخواهند داشت (محمدی و موسوی مقدم، ۱۳۹۷: ۱۹۱).

سرمایه اجتماعی، ابعاد مختلف و متنوعی دارد که از آن میان، می‌توان به سرمایه اجتماعی و سلامت (مور و کراچی^۱، ۲۰۱۷)، سرمایه اجتماعی و آموزش (کاگل و گالسوی^۲، ۲۰۱۷)، سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی (بوفوتا^۳، ۲۰۱۷)، سرمایه اجتماعی و کارآفرینی (ویلیام و همکاران^۴، ۲۰۱۷)، سرمایه اجتماعی و فقر (هنگ^۵ و همکاران، ۲۰۱۷)، سرمایه اجتماعی و فرهنگ (وانگ و همکاران^۶، ۲۰۱۸) و سرمایه اجتماعی و مذهب (دلر و همکاران^۷، ۲۰۱۸) در جامعه اشاره کرد.

مرور مقالات مختلف در حوزه سرمایه اجتماعی مشخص می‌کند نه تنها تعریفی واحد و مشخص برای آن وجود ندارد، بلکه تعریف‌های متعدد و حوزه‌های مختلف بر ابهامات آن نیز افزوده است، اما مهم‌ترین تعریف‌ها، توسط دو جامعه‌شناس برجسته یعنی بوردیو و کلمن و پیروان او رابرت پوتنام و فرانسیس فوکویاما است (مقیمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۲) هر یک از این تعریف‌ها به جنبه‌ای از سرمایه اجتماعی اشاره می‌کند که در جدول یک مجموعه از تعریف‌های سرمایه اجتماعی بیان شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Moor & Kawachi
2. Kagle & Galosy
3. Bofota
4. Williams
5. Hong
6. Wang
7. Deller

جدول ۱. مجموعه‌ای از تعریف‌های سرمایه اجتماعی (خیرگو و سهیلی، ۱۳۹۷: ۳۱۸)

تعریف	محقق/محققان
مجموعه منابع بالقوه یا بالفعلی است که با عضویت در شبکه پایایی از روابط کم‌ویش نهادینه‌شده از آشنایی با شناخت متقابل، به‌دست می‌آید.	بورديو ^۱
اجزای اصلی سازمان اجتماعی، مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که می‌توانند کارایی اجتماعی را با تسهیل کنش‌های هماهنگ بهبود دهند.	پوتنام ^۲
نهادها، روابط، نگرش‌ها و ارزش‌هایی که تعاملات بین اشخاص را مدیریت کرده و به توسعه اجتماعی اقتصادی کمک می‌کند.	گروتارت و ون باستلار ^۳
روابطی که اشخاص در آن سرمایه‌گذاری می‌کنند و جریانی از منافع را به‌وجود می‌آورند.	بینگتون ^۴
شبکه‌ای از پدیده اجتماعی مرتبط؛ به‌ویژه نقشی که روابط بین‌فردی، عضویت کلوب و شبکه‌های اجتماعی، در تبادل اجتماعی کارآمد بازی می‌کند.	فافچمپس ^۵
احساس همدردی، نگرانی، همدلی، احترام، حس اجبار و اعتماد یک شخص یا گروهی به شخص یا گروهی دیگر.	روینسون و سیلس ^۶
سرمایه اجتماعی، دانش، ادراک، هنجارها، قوانین و انتظارات مشترک درباره الگوهای تعاملات است که گروهی از افراد در برخورد با مسئله‌های غامض اجتماعی، موقعیت‌های عمل جمعی با خود به سازمان می‌آورند؛ افراد باید روش‌های تقویت انتظارات و اعتماد متقابل را برای غلبه بر وسوسه‌های کوتاه‌مدت ناخوشایند کشف کنند.	اوستروم ^۷

همان‌طور که بیان شد، افراد با دیدگاه‌های مختلف، سرمایه اجتماعی را تعریف کرده‌اند؛ تفاوت‌هایی که گاهی اساسی و عمیقند. این تفاوت‌ها سه دسته‌اند که عبارتند از (حمیدی‌زاده، ۱۳۹۷: ۹۵):

1. Bourdieu
2. Putnam
3. Grootaert & Van Bastelaer
4. Bebbington
5. Fafchamps
6. Robinson & Siles
7. Ostrom

۱. تفاوت براساس مزایا و دستاوردهای اصلی: برخی منفعت عمومی را دستاورد سرمایه اجتماعی معرفی می کنند و برخی معتقدند افراد به طور مستقیم از سرمایه اجتماعی برخوردار می شوند.
 ۲. تفاوت براساس کارکردهای هنجاری: در تعریف های مختلف، سرمایه اجتماعی، عنصر ایجاد و حفظ تعاملات اجتماعی معرفی شده است و در هر تعریف برای شدت، فراوانی و کارایی آن، دیدگاه ها و نگرش های متفاوت وجود دارد.
 ۳. تفاوت براساس سطح تحلیل: محققان برای تشریح سرمایه اجتماعی از سطوح تحلیل متفاوتی بهره می برند. برای نمونه، فوکویاما سرمایه اجتماعی را ویژگی ملت ها یا نواحی جغرافیایی، پوتنام آن را ویژگی اجتماع ها، برت آن را ویژگی شبکه های فردی و بیکر آن را ویژگی سازمان ها در تعاملاتشان با سازمان های دیگر و بلیویو و همکارانش سرمایه اجتماعی را ویژگی عاملان فردی می دانند.
- در پژوهش حاضر، سرمایه اجتماعی در سطح کلان در نظر گرفته شده است و از آن به عنوان یک ویژگی جامعه یاد می شود.
- باتوجه به نقش سرمایه اجتماعی در فرایند جامعه سازی و نیز توجه به تفاوت های آن با دیگر سرمایه انسانی و فیزیکی، تعریف زیر برای سرمایه اجتماعی در این پژوهش مطرح می شود: سرمایه اجتماعی مجموعه نظام مندی از هنجارهای اجتماعی است که با مشارکت افراد بر مبنای اعتماد در بستر نهادهای جامع استقرار یافته و از طریق تسهیل تعاملات میان اعضای جامعه، زمینه را برای رشد و ارتقای آن نهادها و دیگر سرمایه های انسانی و فیزیکی فراهم می کند (محمدی و موسوی مقدم، ۱۳۹۷: ۱۹۲).
- سرمایه اجتماعی در یک تقسیم بندی مهم به ابعاد ذهنی و عینی تقسیم می شود (زارعی متین، محمدیان و مدرسی، ۱۳۹۵: ۳۴-۳۳):
- بعد ذهنی: این بعد سرمایه اجتماعی را مؤلفه هایی همچون اعتماد، مشارکت داوطلبانه، تعاون، باورها، ارزش ها و هنجارهای مشترک، الگوهای رفتاری مشترک، روحیه داوطلبی و فرهنگ قوی دربر می گیرد که باعث می شود کنش های متقابل بین افراد آن جامعه و گروه تحت تأثیر قرار بگیرد و افراد را به سوی اقدامی جمعی سوق دهد. قدرت و انسجام و عملکرد یک گروه به میزان ارزش ها

و مؤلفه‌های مشارکت‌جویانه بستگی دارد. اگر این مؤلفه‌ها در جامعه نهادینه شده باشد و سازمان‌های فرهنگ‌ساز مروج آنها باشند، بعد عینی سرمایه اجتماعی بهتر شکل می‌گیرد. بعد عینی: این بعد به جنبه‌های قابل‌رؤیت سرمایه اجتماعی از قبیل: انجمن‌ها، شبکه‌ها، باشگاه‌ها، سازمان‌های مردم‌مدار، نهادهای محلی، هیئت و مانند آن که اهداف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، آموزشی، مذهبی را می‌توانند دنبال کنند، اشاره دارد. جنبه عینی یا ساختاری سرمایه اجتماعی، چگونگی روابط افقی و عمودی بین افراد گروه و به‌نوعی سلسله‌مراتب و ساختار گروه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

در مورد پیشینه پژوهش از مطالعات انجام‌گرفته می‌توان به مقاله اعظمی، حسینی و علمدار (۱۳۹۴) اشاره کرد که به تحلیل سرمایه اجتماعی در حکمرانی مطلوب پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش آنان نشان می‌دهد وجود سرمایه اجتماعی بین شهروندان می‌تواند باعث پیدایش انجمن‌های مدنی و مردم‌نهاد در سطح شهر شود و مردم می‌توانند با فعالیت در آنها، خواسته‌ها و نیازهای خود را با یکدیگر در میان بگذارند و با تعامل با یکدیگر آنها را برطرف کنند. از طرفی، این انجمن‌ها می‌توانند وسیله‌ای برای نقد عملکرد مسئولان اجرایی دولتی و پیگیری مطالبات و خواسته‌هایشان از نهادها و سازمان‌های اجرایی دولت باشند.

نیشیده^۱ (۲۰۰۶) در رساله دکتری خود در دانشگاه اوزاکا با عنوان «سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی در ژاپن» نقش سرمایه اجتماعی در بهبود شرایط فاجعه را بررسی کرده و زلزله کوبه در سال ۱۹۹۵ را از این نگاه تبیین می‌کند. سال ۱۹۹۵ در ژاپن به‌عنوان سال داوطلبی شناخته می‌شود؛ به این دلیل که در حادثه زلزله کوبه در این کشور ۱/۳۷ میلیون نفر ژاپنی، داوطلب کمک به هم‌وطنان خود شدند. این موضوع خود عاملی برای توسعه جامعه مدنی در کشور ژاپن شد. این پژوهشگر در رساله خود ارتباطات بین افراد و پشتیبانی‌های متقابل و به‌عبارت‌دیگر، ارزش سرمایه اجتماعی را از مهم‌ترین درس‌های آموختنی در فرایند بازسازی زلزله کوبه می‌داند. مطالعات او نشان می‌دهد فجایع طبیعی و وقایع بزرگ اجتماعی، سرمایه‌های اجتماعی مانند اعتماد و شبکه‌های اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در عین حال، سرمایه اجتماعی که در تلاش‌های اجتماعی ادغام و ترکیب شده باشد، روند مواجهه با فجایع را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد.

صالحی امیری و امیر انتخابی (۱۳۹۲) نیز پژوهشی با عنوان «شناسایی راهکارهای ارتقای سرمایه اجتماعی با توجه به سند چشم انداز بیست ساله نظام» انجام دادند که در نتیجه آن شناسایی راهکارهای دینی، برنامه ریزی فرهنگی، افزایش کارآمدی دولت، کاهش فساد، رفع تعارضات ساختاری، مشارکت جویی، نظام آموزشی، نهاد خانواده، گسترش نهادهای مدنی، توجه به آموزش کارکنان و ... به منظور ارتقای سرمایه اجتماعی پیشنهاد شد.

داد، ملیسا و هزلتونک^۱ (۲۰۱۵) با به کارگیری رهیافت پوتنام، سرمایه اجتماعی را از طریق مباحث سیاسی، شرکت در تجمعات عمومی و همراهی در تحریم کالاها، عضویت داوطلبانه در انجمن‌ها، سازمان‌های خیریه، مراکز ورزشی و محیط زیستی و اندازه‌گیری تعاملات فردی، اندازه‌گیری کرده‌اند. نتایج مطالعه آنان نشان داد تفاوت عمده‌ای در سرمایه اجتماعی گروه‌های حرفه‌ای (مدیریتی و فنی) و مردم عادی وجود دارد و این سرمایه اجتماعی با روابط عمومی افراد در ارتباط است.

یئون آن و هانگکیم^۲ (۲۰۱۷) سرمایه اجتماعی و نقش آن در نوآوری صنایع کشور کره جنوبی را بررسی کردند. در پژوهش آنان ۳۹۱ کارخانه کره جنوبی به عنوان جامعه آماری انتخاب شده‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان داده است که ابعاد ارتباطی و شناختی سرمایه اجتماعی نقش واسطه‌ای بسیار مهم در ایجاد نوآوری سازمانی دارد.

یافته‌های پژوهش فقیه خلیجانی (۱۳۹۲) در کتابی با عنوان سرمایه اجتماعی در اندیشه و عمل امام خمینی نشان می‌دهد که اگرچه امام خمینی اصطلاح سرمایه اجتماعی را به کار نبرده و تحت چنین عنوانی به آن پرداخته است، با این حال، ایشان به سرمایه‌ای که در پیوندها و روابط میان افراد و گروه‌ها وجود دارد و به نیروی عظیم حاصل از آن واقف بوده است. همچنین ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی به لحاظ ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها که البته شاخص‌ها و مصادیقی متناسب با ساختار مذهبی جامعه ایران است، در اندیشه و عمل ایشان وجود دارد؛ با این تفاوت که این ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها در متن جهان‌بینی توحیدی و الهی ایشان معنا می‌یابد و باید در آن بستر مورد توجه و بررسی قرار گیرد. بر این اساس، سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی مفهومی سه بُعدی است؛ بدین معنا که در تمام روابط در سطوح مختلف، همواره عنصر سومی به نام خداوند حضور دارد.

1. Dodd, Melissa & Hazleton

2. Yeon Ahn & Hyung Kim

همچنین سرمایه اجتماعی در اندیشه ایشان می تواند در سطحی جهانی نیز قابل طرح باشد. یوسف فتیحی (۱۳۹۰) در رساله دکتری خود با موضوع سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی به جستجوی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی پرداخت. مؤلفه‌های شناسایی شده عبارتند از: دین به عنوان نظام ارزشی و هنجاری، اعتماد اجتماعی و نهادی، مشارکت عمومی، اخوت اسلامی به عنوان شبکه روابط اجتماعی و الگوی رهبری امام خمینی. او در ادامه به چالش‌ها و عوامل فرسایش سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی (ره) پرداخته است. تغییرات نسلی و کارآمدی نظام سیاسی به عنوان چالش و اختلاف در سطوح گوناگون، طرح جدایی دین از سیاست و فازهای هفتگانه آن، ناسیونالیسم به عنوان یک ایدئولوژی، نفس گرایی، افول اجتهاد و نواندیشی دینی، مصلحت گرایی پراتیک، جزئی‌نگری دینی و تغییرات ارزشی به عنوان عوامل فرسایش مورد بحث قرار گرفته‌اند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف از نوع نظری و کاربردی و از نظر رویکرد، کیفی است. روش‌های گردآوری داده‌ها و اطلاعات در پژوهش حاضر کتابخانه‌ای بوده است. در بررسی اسنادی، متن‌های مکتوب و شفاهی شامل سخنرانی‌ها و بیانات، پیام‌ها و نامه‌های مقام معظم رهبری پیرامون موضوع سرمایه اجتماعی با جستجوی کلیدواژه‌های سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی، نسل جوان، ارزش‌های مشترک، اعتماد، جهاد اسلامی، جهاد اقتصادی، جهاد سیاسی، جهاد علمی، جهاد فرهنگی، جهاد کبیر، حرکت جهادی، روحیه جهادی، مدیریت جهادی، مشارکت مردم، حضور در صحنه، حضور مردم در اقتصاد، حضور جوانان و شرکت‌های دانش‌بنیان در سایت رسمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)^۱ شامل ۴۳۰ سخنرانی ایشان از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۹۷ بررسی و سعی بر توصیف کیفی محتوای مفاهیم متون شده است. راهبرد پژوهشی نظریه داده‌بنیاد است. راهبرد پژوهشی نظریه داده‌بنیاد، روشی نظام‌مند و کیفی برای خلق نظریه‌ای است که در سطحی گسترده به تبیین فرایند، کنش یا کنش متقابل موضوعی با هویت مشخص می‌پردازد. سه رهیافت

مختلف نظام‌مند^۱، ظاهرشونده^۲ و ساخت‌گرایانه^۳ برای تولید نظریه داده‌بنیاد وجود دارد. رهیافت نظام‌مند بر استفاده از گام‌های تحلیل داده‌ها، مشتمل بر کدگذاری باز، محوری و گزینشی و تدوین یک الگوی منطقی یا یک توصیف بصری از نظریه تولیدشده تأکید دارد. رهیافت ظاهرشونده به این موضوع اشاره دارد که یک نظریه با فشار آوردن بر داده‌ها برای جای گرفتن در قالب خاص ایجاد نمی‌شود و باید تمرکز بر مرتبط کردن مقوله‌ها و زائیده‌شدن نظریه باشد و نه صرف تشریح مقوله‌ها. تمرکز رهیافت ساخت‌گرایانه بر معنای‌ای است که توسط مشارکت‌کنندگان داده می‌شود و بیشتر به دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، باورها و احساسات، پیش‌فرض و ایدئولوژی‌های افراد علاقه‌مند است تا به گردآوری رخدادها و تشریح اقدامات (کرسول^۴، ۲۰۰۲). از آنجاکه طراحی مدل سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری، مطلوب این پژوهش بود، بنابراین، راهبرد نظریه داده‌بنیاد با رویکرد نظام‌مند انتخاب شد تا با این مطلوب سازگاری داشته باشد.

برای بررسی پایایی پژوهش از دو روش پایایی بین دو کدگذار و پایایی بازآزمون استفاده شد. به‌منظور ارزیابی ثبات کدگذاری پژوهشگر، پایایی بازآزمون بررسی شد. برای محاسبه پایایی بازآزمون، از بین کدگذاری‌های انجام‌گرفته، متن سه سخنرانی انتخاب شد و هریک از آنها در فاصله زمانی دو هفته‌ای توسط پژوهشگر دوباره کدگذاری شد. پایایی بازآزمون براساس رابطه یک رابر با ۸۲ درصد به‌دست آمد، این میزان بالاتر از ۶۰ درصد است که به‌عنوان حد قابل قبول برای تأیید پایایی بازآزمون در نظر گرفته می‌شود. به‌منظور محاسبه پایایی بین دو کدگذار نیز، سه سخنرانی انتخاب شد و توسط یک متخصص دوباره کدگذاری شد. درصد توافقات درون موضوعی محاسبه‌شده براساس رابطه ۱ برابر با ۷۱ درصد است. این میزان بالاتر از ۶۰ درصد، یعنی بالاتر از حد قابل قبول برای پایایی است (خواستار، ۱۳۸۸: ۱۶۸).

$$\text{رابطه ۱: } \frac{\text{توقعات تعداد}^2}{\text{تعداد کل کدها}} \times 100 = \text{درصد پایایی}$$

از جمله روش‌های به‌کارگرفته‌شده در پژوهش حاضر برای اعتبار درونی^۵ (قابلیت اعتبار یا

1. Systematic
2. Emergent
3. Constructive
۴. Creswell
5. Internal Validity

اعتبارپذیری)، استفاده از فن‌های تثلیث، نظیر استفاده از منابع تأییدگر، محققان و روش‌هایی متعدد در طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها بود. همچنین استفاده از فن کسب اطلاعات دقیق موازی^۱ نظیر نمایش و ارائه تحلیل‌های داده‌ای و نتایج آن به متخصصان امر نیز به غنای قابلیت اعتبار منجر شد. خودبازبینی محقق^۲ نیز در طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده، یکی دیگر از روش‌های مورد استفاده در این پژوهش است که به افزایش قابلیت اعتبار انجامید. رسیدن به اعتبار بیرونی^۳ (قابلیت انتقال یا انتقال‌پذیری)، نیز با توسعه و توصیف غنی از مجموعه داده‌های مطالعه مورد نظر در طول مرحله گردآوری داده‌ها انجام شد که این امر می‌تواند ظرفیت‌های قابلیت انتقال را افزایش دهد. همچنین استفاده از رویه‌های ویژه کدگذاری و تحلیل نمادها، نشانه‌ها و سایر موارد در مرحله تحلیل داده نیز به اطمینان از قابلیت انتقال در این پژوهش کمک کرد (عباس‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۳).

یافته‌های پژوهش

فرایند تحلیل داده‌ها با کدگذاری باز آغاز می‌شود. کدگذاری باز، فرایندی تحلیلی است که طی آن مفاهیم شناسایی شده و ویژگی‌ها و ابعاد مربوط به هر مفهوم کشف می‌شود. در کدگذاری باز، وقایع یا چیزهای مشاهده شده در داده‌ها نام‌گذاری می‌شوند و بر فهم مشخصه‌هایی تمرکز می‌شود که موجب منحصربه‌فرد شدن این وقایع شده است (کوربین و استراووس^۴، ۲۰۰۸) در این مرحله، با تحلیل داده‌های گردآوری شده از سخنرانی‌ها و فرمایشات مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۷، مقوله‌های اصلی و مقوله‌های فرعی استخراج می‌شوند. کدگذاری باز تا مرحله اشباع مقوله‌ها و در قالب یک فرایند زیگزاگی (رفت و برگشتی) ادامه می‌یابد.

-
1. Peer debriefing
 2. Self-monitoring
 3. External Validity
 ۴. Corbin & Strauss

جدول ۲. نمونه کدگذاری اولیه در کدگذاری باز

متن	کدهای مستخرج	کدهای نهایی	یادداشت‌های فنی
وقتی شما در صحنه حاضر می‌شوید، نشان می‌دهید که به نظام جمهوری اسلامی دل‌بسته‌اید و اعتماد دارید؛ هم نشان می‌دهید که ملت ایران یک ملت زنده است، پای کار است، مصمم است، عازم است؛ این را نشان می‌دهید. هرچه این حضور بیشتر باشد، آبروی ملت ایران و احترام ملت ایران در پیش چشم ناظران جهانی بیشتر است.	حاضر شدن مردم در صحنه علاقه به نظام و آماده و مصمم بودن مردم حفظ آبرو و احترام ملت ایران	حضور مردم علاقه و اعتماد داوطلب بودن سربلندی کشور در جوامع جهانی	علاقه و اعتماد از علل حضور مردم است. سربلندی کشور در جوامع جهانی از پیامدهای حضور مقتدرانه مردم است.

در حالی که کدگذاری باز، داده‌ها را به مقوله‌های مختلف تفکیک می‌کند، کدگذاری محوری، مقوله‌ها و زیرمقوله‌های آنها را با توجه به مشخصه‌ها و ابعاد آنها به یکدیگر مرتبط می‌سازد. به عنوان مثال، در این تحقیق پس از بررسی، مفاهیم و مقوله‌های شرایط پیش‌برنده و بازدارنده به شرح زیر شناسایی شدند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۳. مفاهیم و مقوله‌های شناسایی شده مرتبط با شرایط بازدارنده

مقوله کلی	مفهوم	کدنهایی
شرایط بازدارنده	اختلافات داخلی	اظهارات مصلحت‌جویانه
		تشکیک کردن
		زیرسؤال بردن فعالیت‌ها و زحمات‌ها
		سرگرم شدن به اختلافات در داخل کشور
		تهمت‌زنی و جنجال‌آفرینی
		تفرقه
		تحقیر و تخریب منتقدین
	دولتی بودن اقتصاد	متزلزل کردن اعتماد مردم نسبت به مسئولان
		عدم حضور مردم در متن میدان اقتصادی
	عدم حمایت از سرمایه داخلی	دردست گرفتن انحصاری کارها توسط دولت
دادن پروژه‌ها به شرکت‌های خارجی		
کمک به دشمنان	واردات بی‌رویه	
	امیدوار کردن دشمن	
	عوامل خائن داخلی	
مشکلات اقتصادی	جدول دشمن را تکمیل کردن	
	تورم مزمن	
	معیوب بودن برخی از ساختارهای اقتصادی	
	اشکال در نظامات مالی و بانکی	
	شکاف و فاصله بین دهک‌های بالا و پایین جامعه	
	اشکال در مسئله تولید	
	اشکال در بهره‌وری	
	انباشت سرمایه انسانی و بیکاری	
	مخارج سنگین دولت	
	اشکال در الگوی مصرف	
	مشکلات فرهنگی - اجتماعی	دچار شدن به کم‌کاری
		دچار شدن به یأس و ناامیدی
		فراموش کردن هویت و شخصیت ملی
فراموش کردن شعارهای اصلی انقلاب		

جدول ۴. مفاهیم و مقوله‌های شناسایی شده مرتبط با شرایط پیش برنده

مقوله کلی	مفهوم	کدهای نهایی
شرایط پیش برنده	آزادی	آزادی بیان
		آزادی فکر
		آزادی عمل
		آزادی در انتقاد و مطالبه از مسئولین
	تعلیم و تربیت	نقش استاد
		آموزش و پرورش
	عدالت	عدالت اجتماعی
		نفی تبعیض
		نفی فاصله‌های طبقاتی
		قاطعیت و عدم تزلزل در برخورد با مجرم
	تبلیغات منفی دشمنان	رسانه‌های معاند
		گستره عظیم تبلیغاتی دشمن
		تبلیغات دشمنان علیه ملت ایران
		القای شبهه توسط دشمنان
تلاش سیاسی و تبلیغاتی دشمنان		
نامید کردن مردم به آینده		
جنگ دشمنان با نظام	جنگ سیاسی	
	جنگ اقتصادی	
	شبیخون فرهنگی	
	جنگ عقیدتی	
	جنگ تحمیلی	
	ترور مردم و مسئولان نظام	

برای بهبود فرایند طبقه‌بندی کدها در قالب مفاهیم و مقوله‌ها، ابزار مقایسه‌های نظری به‌وسیله اشتراوس و کوربین پیشنهاد شده است. براین اساس، ۵۰۱ کد مستخرج نهایی در قالب ۷۵ مفهوم و شش مقوله دسته‌بندی شده است. مقوله‌هایی که در مراحل ابتدایی مورد تجزیه و تحلیل واقع شدند، دیدگاه‌ها، تفکرات و ایده‌هایی را در ذهن محقق ایجاد کردند که با تحلیل داده‌ها، محقق دیدگاه و درک عمیق‌تری در رابطه با سخنرانی‌ها و فرمایشات مقام معظم رهبری به‌دست آورد. سپس بین مقوله‌ها و ویژگی‌های شناسایی شده در مرحله اولیه کدگذاری باز، حرکت رفت‌وبرگشتی انجام شد. مفاهیم جدید که در متن سخنرانی‌ها شناسایی شدند به مقوله‌های شناسایی شده اضافه شدند تا زمانی که مقوله‌ها به حد اشباع نظری رسیدند. در صورت ضرورت، بعضی از مفاهیم تغییر نام پیدا کردند و ارتباط بین مقوله‌ها و مقوله‌های فرعی مختلف شکل گرفتند. با تحلیل‌های اولیه و شناسایی کدها، علل سرمایه اجتماعی از دیدگاه قام معظم رهبری شامل ۴۱ کد بود که در نه مفهوم طبق جدول زیر طبقه‌بندی شد.

جدول ۵. تعداد کدها و مفاهیم شرایط علی

مقوله	مفاهیم	تعداد کدها
شرایط علی	ایمان	۹
	آگاهی و بصیرت	۷
	از خودگذشتگی	۶
	احساس غیرت انقلابی	۶
	اعتماد	۵
	نوع دوستی	۵
	احساس مسئولیت	۴
	اعتماد به نفس	۲
	هویت ایرانی	۲
	امید	۱

مقام معظم رهبری، مهم‌ترین علل شکل‌گیری سرمایه اجتماعی را ایمان، بصیرت و از خودگذشتگی می‌داند که بیشترین تکرار را در بیانات ایشان داشته است و از دیدگاه ایشان مردم باایمانی که بصیرت و آگاهی کافی داشته باشند و روحیه ایثار و از خودگذشتگی داشته باشند می‌توانند به ایجاد و شکل‌گیری سرمایه اجتماعی برای کشور کمک کنند. برای پدیده محوری نیز ۳۹ کد شناسایی شد که در هفت مفهوم طبق جدول زیر دسته‌بندی شدند.

جدول ۶. تعداد کدها و مفاهیم پدیده محوری

مقوله	مفاهیم	تعداد کدها
پدیده محوری	حضور مردم و درصحنه ماندن	۱۵
	داوطلب بودن مردم	۱۰
	نیروی انسانی کارآمد	۸
	جمعیت جوان کشور	۶
	ثروت ارزشمند	۵
	مشارکت	۴
	نقش آفرینی	۳

مقام معظم رهبری، بیشترین توجهشان به حضور مداوم مردم و درصحنه ماندن آنها، داوطلب بودن آنها و کارآمدی نیروی انسانی است. از نظر ایشان، سرمایه اجتماعی کشور با حضور پررنگ مردم و داوطلبانه بودن این حضور و کارآمدی آنها شکل می‌گیرد. همچنین ۱۱۶ کد برای راهبردها شناسایی شد که این کدها در ۲۴ مفهوم و شش مقوله فرعی طبق جدول زیر جای گرفتند.

جدول ۷. تعداد کدها و مفاهیم راهبردها

تعداد کدها	مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله	
۸	استقرار عدالت	اجتماعی (۹۷ کد)	راهبردها	
۵	اعتماد متقابل			
۴	اقدام به موقع			
۷	انتقاد سازنده			
۹	پاسخگویی به مردم			
۸	تلاش مضاعف			
۵	توجه به ظرفیت های جوانان			
۱۵	توجه به ظرفیت های داخلی			
۷	شایسته سالاری			
۴	همراهی با مردم			
۴	وحدت			
۹	افزایش شادی و نشاط اجتماعی			
۱۲	مبارزه با فساد			
۷	اقتصاد مردمی			اقتصادی (۱۲ کد)
۵	اقتصاد مقاومتی	سیاسی (۱۶)		
۴	مقاومت در برابر دشمن			
۶	مردم سالاری و نظرخواهی از مردم			
۶	صیانت از آرای مردم			
۵	رشد علمی	علمی - فناوری (۱۰ کد)		
۵	توسعه شرکت های دانش بنیان	فرهنگی (۴۰ کد)		
۵	انقلابی بودن			
۱۰	بهره گیری از ارزش های دینی و انقلاب			
۶	بصیرت			
۶	مدیریت جهادی			
۷	حفظ و انتقال ارزش های انقلاب			
۶	ترویج فرهنگ شهادت			
۵	تنظیم قوانین مناسب			قانونی (۱۴ کد)
۶	سازماندهی منابع			
۳	سرمایه گذاری منابع اصلی			

براساس بیانات مقام معظم رهبری، ایشان برای شکل گیری و حفظ سرمایه اجتماعی کشور توجه ویژه‌ای به راهبردهای اجتماعی همچون توجه به ظرفیت‌های داخلی، مبارزه با فساد، افزایش شادی و نشاط در جامعه و پاسخگویی مسئولان دارند. پس از راهبردهای اجتماعی، بیشترین توجه ایشان حول راهبردهای فرهنگی همچون بهره‌گیری از ارزش‌های دینی و انقلاب، مدیریت جهادی و انقلابی بودن است. همچنین برای شرایط بازدارنده ۲۴ کد شناسایی شد که طبق جدول زیر در ۶ مفهوم جای گرفتند.

جدول ۸. تعداد کدها و مفاهیم شرایط بازدارنده

مقوله	مفاهیم	تعداد کدها
شرایط بازدارنده	اختلافات داخلی	۸
	مشکلات اقتصادی	۸
	مشکلات فرهنگی - اجتماعی	۵
	کمک به دشمنان	۳
	دولتی بودن اقتصاد	۲
	عدم حمایت از سرمایه داخلی	۲

براساس بیانات مقام معظم رهبری، مهم‌ترین عامل بازدارنده در شکل‌گیری و حفظ سرمایه اجتماعی کشور اختلافات داخلی است و پس از آن مشکلات اقتصادی و مشکلات فرهنگی - اجتماعی را به‌عنوان عوامل مهم در شرایط بازدارنده در شکل‌گیری و حفظ سرمایه اجتماعی کشور بیان می‌کنند. برای شرایط پیش‌برنده نیز ۱۶ کد شناسایی شد که طبق جدول زیر در ۵ مفهوم طبقه‌بندی شدند.

جدول ۹. تعداد کدها و مفاهیم شرایط پیش‌برنده

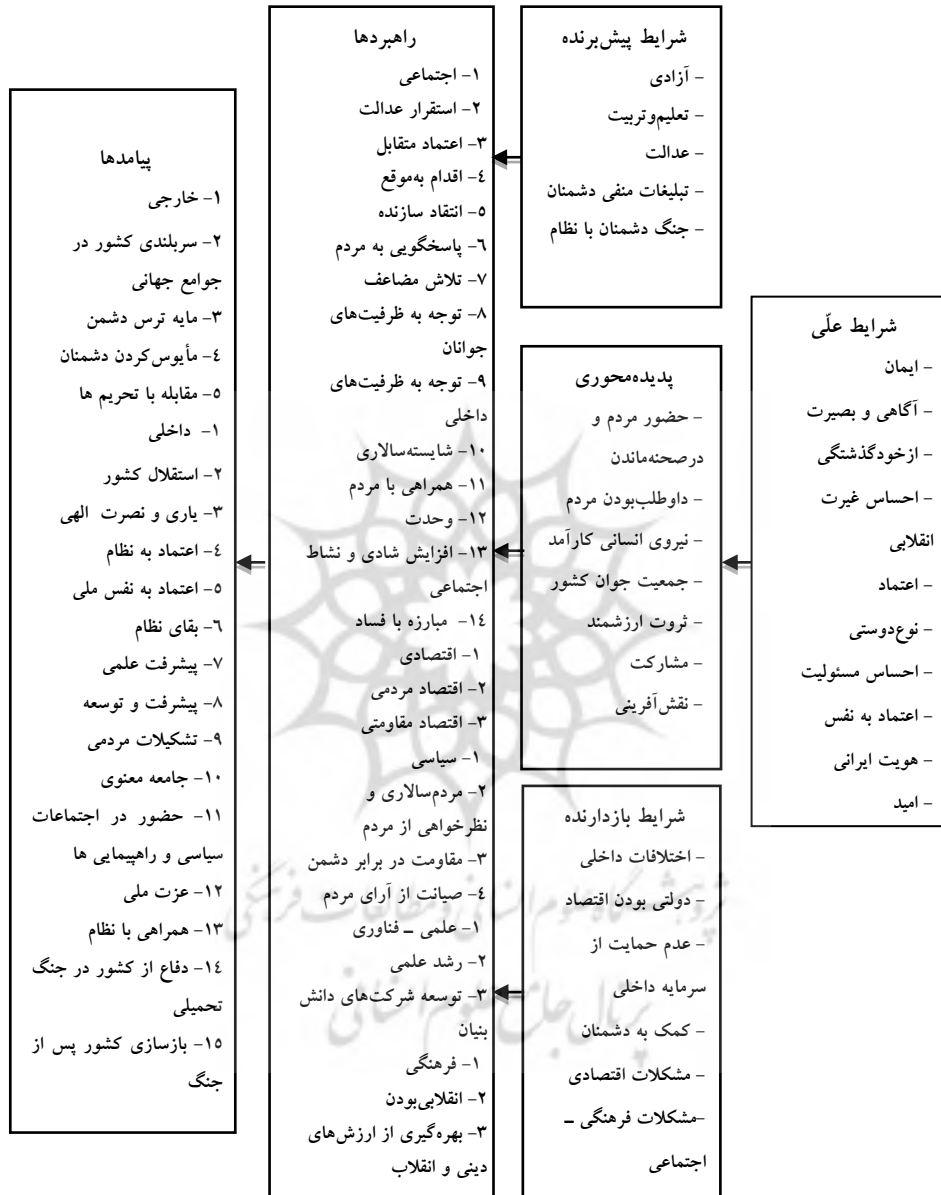
مقوله	مفاهیم	تعداد کدها
شرایط پیش‌برنده	تبلیغات منفی دشمنان	۶
	جنگ دشمنان با نظام	۶
	آزادی	۴
	عدالت	۴
	تعلیم و تربیت	۲

براساس بیانات مقام معظم رهبری، تبلیغات منفی دشمنان و جنگ دشمنان با نظام از جمله مهم ترین عواملی هستند که برای سرمایه اجتماعی کشور شرایط پیش برنده دارند. از دیدگاه ایشان دشمنی ها و تبلیغات بیگانگان باعث پیشبرد سرمایه اجتماعی کشور و حضور گسترده و همه جانبه مردم است. در نهایت، برای پیامدها نیز ۱۰۲ کد شناسایی شد که براساس جدول زیر در ۱۵ مفهوم و دو مقوله فرعی دسته بندی شدند.

جدول ۱۰. تعداد کدها و مفاهیم پیامدها

مقوله	مقوله فرعی	مفاهیم	تعداد کدها
پیامدها	خارجی (۳۸ کد)	سربلندی کشور در جوامع جهانی	۱۳
		مایه ترس دشمن	۸
		مأیوس کردن دشمنان	۱۲
		مقابله با تحریم ها	۵
		استقلال کشور	۵
	داخلی (۱۲۶ کد)	یاری و نصرت الهی	۸
		اعتماد به نظام	۵
		اعتماد به نفس ملی	۴
		بقای نظام	۱۷
		پیشرفت علمی	۸
		پیشرفت و توسعه	۷
		تشکیلات مردمی	۶
		جامعه معنوی	۷
		حضور در اجتماعات سیاسی و راهپیمایی ها	۱۳
		عزت ملی	۹
		همراهی با نظام	۱۶
		دفاع از کشور در جنگ تحمیلی	۱۲
		بازسازی کشور پس از جنگ	۹

از دیدگاه مقام معظم رهبری، سرمایه اجتماعی کشور، پیامدهای داخلی بیشتری نسبت به پیامدهای خارجی آن دارد. ایشان مهم ترین پیامد سرمایه اجتماعی کشور را بقای نظام مقدس جمهوری اسلامی و همراهی مردم با نظام عنوان می کنند. سرانجام الگوی سرمایه اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری به صورت نمودار زیر شناسایی شد.

شکل ۱. الگوی سرمایه اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

باتوجه به یافته‌های پژوهش می‌توان ادعا کرد که سرمایه اجتماعی کشور از شرایط علی متنوع و مختلفی تأثیرپذیر است که نقطه اشتراک بین شرایط علی موثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، اختیاری بودن آن است و توسط افراد قابل تغییر (کاهش یا افزایش) است. همچنین براساس بیانات مقام معظم رهبری، باید این موضوع را مدنظر داشت که تدوین و اجرای راهبردهای شکوفاکننده سرمایه اجتماعی را باید به عموم مردم و به‌خصوص جمعیت جوان کشور سپرد تا با حضور و نقش‌آفرینی خود در صحنه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی علاوه بر نظارت، در تدوین و اجرای راهبردها نیز سهیم باشند که این امر موجب تقویت هرچه‌بیشتر سرمایه اجتماعی کشور خواهد شد. نکته قابل توجه در بیانات مقام معظم رهبری این است که بیشترین حجم سخنان ایشان مربوط به راهبردهاست و راه‌حل‌های متنوع و پرشماری برای حفظ و تقویت سرمایه اجتماعی کشور ارائه کرده‌اند. از این رو، مسئولان اجرایی نظام باید سعی در اجرایی کردن این راهبردها داشته باشند.

از نتایج بسیار مهم این تحقیق می‌توان به این مطلب اشاره داشت که ضعف و کاهش میزان سرمایه اجتماعی داخلی نیز می‌تواند بقای نظام مقدس جمهوری اسلامی را از درون تضعیف کند. از این رو، یکی از عوامل مؤثر حفظ و تقویت نظام جمهوری اسلامی در حوزه‌های مختلف به‌ویژه حوزه اجتماعی، تقویت سرمایه اجتماعی کشور است. همچنین براساس یافته‌های پژوهش این نکته نیز استنباط می‌شود که دشمنان نظام با دشمنی خود ناخواسته به بهبود، شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی کشور کمک می‌کنند و باعث می‌شوند تا اتحاد و وحدت بین مردم افزایش پیدا کند. مقیمی (۱۳۹۶) نیز در مدل مدیریت تعارض براساس دیدگاه امام خمینی (ره) دشمن مشترک را به‌عنوان یکی از روش‌های مدیریت تضاد درون‌کشوری در سطح ملی (کلان) معرفی می‌کند.

در مقایسه یافته این پژوهش با پژوهش‌های پیشین، برخی تشابه‌ها و تفاوت‌ها وجود دارد. در تحقیق حمیدی‌زاده (۱۳۹۷) عوامل افول سرمایه اجتماعی در ایران در چهار دسته عوامل اجتماعی (ذهنی و عینی)، سیاسی (نظام سیاسی، مدیران و مسئولین)، اقتصادی (فردی، سیستمی) و فناورانه (کنشگران و ماهیتی) تقسیم‌بندی شدند. یافته‌های تحقیق حاضر حاکی از این است که با شناسایی راهبردهای شکوفایی سرمایه اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری، شاهد راهبردهای اجتماعی،

سیاسی، اقتصادی، علمی - فناوری، فرهنگی و قانونی بودیم که از طرف ایشان مطرح شده است و اگر مورد دقت و اجرا قرار بگیرند، نه تنها مانع افول سرمایه اجتماعی ایران خواهد شد، بلکه منجر به شکوفایی آن می شود.

در تحقیق شمعی کوپانی و اسمعیلی گیوی (۱۳۹۳) که به دنبال الگوی پارادایمی مدیریت جهادی با استفاده از نظریه داده بنیاد بودند، "نفی بروکراسی افراطی در عین قانون مندی" به عنوان یکی از شرایط بازدارنده شناخته شد، در حالی که، در تحقیق حاضر، کد "کوتاه کردن بروکراسی ها برای کار آفرینی" ذیل مفهوم تنظیم "قوانین مناسب" در راهبردهای قانونی قرار گرفت. همچنین از "بسط عدالت" در تحقیق یاد شده به عنوان پیامد مدیریت جهادی یاد شده است، در حالی که، در تحقیق حاضر "استقرار عدالت" به عنوان یکی از راهبردهای اجتماعی در نظر گرفته شده است. "ایثار و فداکاری" نیز به عنوان ابعاد پدیده محوری در نظر گرفته شده است که در تحقیق حاضر "از خودگذشتگی" از جمله شرایط علی مؤثر بر سرمایه اجتماعی شناخته شده است. همچنین "انسجام و وحدت" و "پرکاری و تلاش" به عنوان عوامل پیش برنده مدیریت جهادی شناخته شدند که در تحقیق حاضر حفظ "وحدت" و "تلاش اجتماعی" به عنوان یکی از راهبردهای اجتماعی سرمایه اجتماعی مطرح شده است. "خودباوری و عزم راسخ" نیز به عنوان شرایط علی مدیریت جهادی شناخته شده است که در تحقیق حاضر نیز "اعتماد به نفس و خودباوری" به عنوان شرایط علی مؤثر بر سرمایه اجتماعی شناخته شده است.

در تحقیق محمدی و موسوی مقدم (۱۳۹۷) که به دنبال تبیین مؤلفه های سرمایه اجتماعی بر مبنای روایات ناظر به روابط متقابل در کتاب مفاتیح الحیات بودند، "نقد منصفانه" به عنوان یکی از توصیه های رفتاری مؤلفه ایجاد اعتماد شناخته شد و در تحقیق حاضر نیز "انتقاد سازنده" به عنوان یکی از راهبردهای اجتماعی سرمایه اجتماعی شناسایی شده است. همچنین در تحقیق یاد شده شاخصه "ایمان" به عنوان خاستگاه پیوند ذهنی افراد معرفی شده است که در تحقیق حاضر نیز "ایمان" به عنوان یکی از شرایط علی مؤثر بر سرمایه اجتماعی شناسایی شده است.

در تحقیق عیوضی و فتحی (۱۳۹۲) با موضوع رهبری و سرمایه اجتماعی با رویکرد به رهبری امام خمینی (ره) از جمله منابع نفوذ و اعتماد امام به "اعتماد متقابل به امت" اشاره شده است که در تحقیق حاضر نیز "اعتماد متقابل" به عنوان یکی از راهبردهای اجتماعی سرمایه اجتماعی شناسایی شده است. در تحقیق دیگری از عیوضی و فتحی (۱۳۹۲) با موضوع نسبت مشارکت اجتماعی و

سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی آورده شده است که "آزادی فکر و عمل، مشارکت واقعی را در عرصه اجتماعی و سیاسی محقق می‌سازد" که در تحقیق حاضر نیز "آزادی بیان"، "آزادی فکر" و "آزادی عمل" به عنوان شرایط پیش‌برنده در نظر گرفته شده‌اند. همچنین در تحقیق یادشده به "آگاهی مردم" در افزایش مشارکت آنها اشاره شده است که در تحقیق حاضر نیز "پاسخگویی به مردم" به عنوان یکی از راهبردهای اجتماعی سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده است و در نهایت در تحقیق فوق‌الذکر اشاره شده است که "داوطلبانه بودن مشارکت‌ها" اثر سازنده‌ای در توسعه فرهنگی و سیاسی و اجتماعی خواهد داشت که در تحقیق حاضر نیز "داوطلب بودن مردم" به عنوان یکی از ابعاد پدیده محوری تحقیق در نظر گرفته شده است.

از طرف دیگر، با تدبر در آیات قرآن کریم دریاب سرمایه اجتماعی می‌بینیم که بسیاری از فرمایشات مقام معظم رهبری ریشه قرآنی دارند که به‌طور خلاصه به بعضی از آنها اشاره می‌کنیم. "احساس مسئولیت" که به عنوان شرایط علی در این تحقیق شناخته شده است در آیه ۱۱ سوره رعد نیز اشاره شده است که خداوند می‌فرماید: "خدا حال قومی را تغییر نمی‌دهد، تا آنان حال خود را تغییر دهند"^۱. "مقاومت در برابر دشمن" نیز به عنوان یکی از راهبردهای سیاسی شناخته شد که در آیه ۱۳ سوره احقاف نیز بدان اشاره شده است. خداوند در این آیه می‌فرماید: "کسانی که گفتند: «پروردگار ما الله است»، سپس استقامت کردند، نه ترسی برای آنان است و نه اندوهگین می‌شوند"^۲. "نیروی انسانی کارآمد" نیز به عنوان یکی از ابعاد پدیده محوری سرمایه اجتماعی شناخته شد که در آیه ۶۵ سوره انفال به آن اشاره شده است. خداوند در این آیه می‌فرماید: "ای پیامبر! مؤمنان را به جنگ (با دشمن) تشویق کن! هرگاه بیست نفر با استقامت از شما باشند، بر دویست نفر غلبه می‌کنند و اگر صد نفر باشند، بر هزار نفر از کسانی که کافر شدند، پیروز می‌گردند"^۳. در این تحقیق "استقلال کشور" به عنوان یکی از پیامدهای داخلی شناخته شده است که در آیه ۱۴۱ سوره نساء نیز به آن اشاره شده است. خداوند در این آیه می‌فرماید: "و خداوند

۱. إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

۲. إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

۳. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا

هرگز کافران را بر مؤمنان تسلطی نداده است^۱." با توجه مطالعات و بررسی های اولیه انجام شده می توان به ریشه های قرآنی برای بیانات مقام معظم رهبری در حوزه سرمایه اجتماعی پی برد، از این رو به محققان پیشنهاد می شود الگوی شناسایی شده در این تحقیق را از منظر قرآن کریم نیز بررسی و مطالعه کنند.

همچنین پیشنهاد می شود الگوی مذکور به همین شیوه از دیدگاه صاحب نظران دیگر از جمله آیت الله جوادی آملی، آیت الله حسن زاده آملی، علامه طباطبایی و استاد مطهری (ره) بررسی و تدوین شود.

با توجه به اهمیت موضوع سرمایه اجتماعی با استفاده از منابع معتبر، الگوهای کاملاً کاربردی ارائه شود و در آموزش و پرورش و به ویژه منابع درسی آورده شود تا این مفهوم توسط سازمان های فرهنگ ساز مورد توجه قرار گیرد.

از آنجا که طبق تحقیقات یکی از چالش های عمده کشور افت سرمایه اجتماعی است، پیشنهاد می شود مرکزی در وزارت کشور و در شهرداری های کلان شهرها به منظور توجه بیشتر به حفظ و توسعه سرمایه اجتماعی ایجاد شود و از طریق آن برای تمام استان ها و شهرداری ها در این راستا ارائه طریق شود.

برای دانشگاهیان، اساتید و دانشجویان نیز پیشنهاد می شود که انجمن علمی تبیین و توسعه سرمایه اجتماعی ایجاد شود و از طریق آن به توسعه مبانی و راهکارهای تقویت آن در مراکز علمی توجه شود.

در نهایت لازم به ذکر است در طبقه بندی عوامل، این مسئله وجود دارد که برخی عوامل را نمی توان به طور کامل و دقیق به طبقه خاصی اختصاص داد. برای مثال، "استقرار عدالت" به عنوان یک راهبرد اجتماعی در نظر گرفته شده است و هم زمان این عامل می تواند ذیل راهبردهای اقتصادی نیز تعریف شود. دلیل این اتفاق به ماهیت علوم انسانی برمی گردد. ویژگی هایی مانند پیچیدگی، درهم تنیدگی، تفکیک ناپذیری و پیش بینی ناپذیری با علوم انسانی عجین شده است و این ویژگی ها همواره به عنوان محدودیت، پیش روی محققان این حوزه قرار دارد.

۱. وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

یادداشت‌ها

۱. إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ
۲. إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
۳. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا
۴. وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

منابع فارسی

- قرآن کریم (۱۳۹۵)، ترجمه محمد مهدی فولادوند، تهران: انتشارات هاتف.
- اعظمی، هادی؛ حسینی، سیدجواد و علمدار، اسماعیل (۱۳۹۲)، تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در حکمرانی مطلوب شهر، پنجمین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- حمیدی‌زاده، علی (۱۳۹۷)، واکاوی افول سرمایه اجتماعی در ایران، مدیریت سرمایه اجتماعی، دوره ۵، ش ۱: ۹۱-۱۰۹.
- خواستار، حمزه (۱۳۸۸)، ارائه روشی برای محاسبه پایایی مرحله کدگذاری در مصاحبه‌های پژوهشی، حوزه و دانشگاه روش شناسی علوم انسانی، س ۱۵، ش ۵۸: ۱۶۱-۱۷۴.
- خیرگو، منصور و سهیلی، حمیدرضا (۱۳۹۷)، ترسیم الگوی ارتقای سرمایه اجتماعی در سازمان‌های دولتی ایران: پژوهشی کیفی مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد، مدیریت سرمایه اجتماعی، س ۵، ش ۲: ۳۱۵-۳۳۶.
- زارعی متین، حسن؛ محمدیان، بهزاد و مدرسی، سعید (۱۳۹۵)، مدیریت سرمایه اجتماعی، تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر.
- شماعی کوپانی، میلاد و اسمعیلی گیوی، محمدرضا (۱۳۹۳)، مدل پارادایمی مدیریت جهادی با استفاده از نظریه داده‌بنیاد، چشم‌انداز مدیریت دولتی، س ۵، ش ۳: ۱۱۹-۱۵۰.
- صالحی امیری، سیدرضا و امیرانتخابی، شهرود (۱۳۹۲)، راهکارهای ارتقای سرمایه اجتماعی در کشور باتوجه به سند چشم‌انداز بیست‌ساله نظام، فصلنامه راهبرد، ش ۶۳: ۸۴-۶۱.
- عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۱)، تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی، جامعه‌شناسی کاربردی، دوره ۲۳، ش ۱: ۱۹-۳۴.
- علینی، محمد (۱۳۹۲)، سرمایه اجتماعی در آموزه‌های اسلامی، قم: بوستان کتاب.
- عیوضی، محمدرحیم و فتاحی، یوسف (۱۳۹۲)، رهبری و سرمایه اجتماعی با رویکرد به رهبری امام خمینی (ره)، پژوهشنامه متین، س ۱۳، ش ۵۱: ۶۱-۸۳.
- عیوضی، محمدرحیم و فتاحی، یوسف (۱۳۹۲)، نسبت مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی (ره)، فصلنامه راهبرد، س ۲۲، ش ۶۶: ۳۷-۵۹.

فقیه خلجانی، سیده فاطمه (۱۳۹۲)، سرمایه اجتماعی در اندیشه و عمل امام خمینی، تهران: مؤسسه چاپ و نشر عروج.

محمدی، حسین و موسوی مقدم، سید محمد (۱۳۹۷)، تبیین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بر مبنای روایات ناظر به روابط متقابل در کتاب مفاتیح الحیات، مدیریت سرمایه اجتماعی، س ۵، ش ۲: ۱۸۷-۲۱۲.

محمدیان منصور، صاحبه؛ جعفری، محمد و مهرگان، نادر (۱۳۹۷)، اندازه‌گیری و بررسی مقایسه‌ای سرمایه اجتماعی به تفکیک استان‌های کشور، مدیریت سرمایه اجتماعی، س ۵، ش ۱، ۴۳-۶۶.

مقیمی، سید محمد (۱۳۹۶)، اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام، تهران: انتشارات نگاه دانش.

مقیمی، سید محمد؛ امامی، فرزانه و کاظمی، معصومه (۱۳۹۰)، ارزیابی و اولویت‌بندی شاخصه‌های سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر عملکرد سازمانی در نظام دانشگاهی، مدیریت فرهنگ سازمانی، س ۹، ش ۲: ۶۰-۲۹.

منابع انگلیسی

- Baende Bofota, Y. (2017). **Social capital, human capital and economic development: theoretical model and empirical analyses**. UCL Press.
- Bebbington, A., Guggenheim, S., Olson, E., & Woolcock, M. (2004). **Exploring social capital debates at the World Bank**. *Journal of Development Studies*, 40(5), 33-64.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). **Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory**. Sage publications.
- Creswell, J. W. (2002). **Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative** (pp. 146-166). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Deller, S. C., Conroy, T., & Markeson, B. (2018). **Social capital, religion and small business activity**. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 155, 365-381.
- Dodd, D., Melissa, B., & Hazleton, V. (2015). **A social capital approach: An examination of punams civic engagement and public relations roles**. *Public Relation Review*, 41, 472-479.
- Hong, L., Tisdell, C., & Fei, W. (2017). **Social capital, poverty and its alleviation in a Chinese border region: a case study in the Kirghiz Prefecture, Xinjiang**. *Research in Agricultural & Applied Economics*. doi:10.13140/RG.2.2.15533.79841
- Kagle, M., & Galosy, J. (2017). **Teacher social capital and educational improvement**. Knowles Teacher Initiative. Available at <https://knowlesteachers.org/blog/teacher-social-capital-educational-improvement>
- Moor, S., & Kawachi, I. (2017). **Twenty years of social capital and health research: A glossary**. *Epidemiol Community Health*, 0: 1-5
- Nishide, Y. (2006). **Social capital and civil society in Japan: For policy and practical implications** (Doctoral dissertation, Osaka School of International Public Policy, Osaka University).
- Wang, Z., McNally, R., & Lenihan, H. (2018). **The role of social capital and culture on social decision-making constraints: A multilevel investigation**. *European Management Journal*. 11-18
- Williams, N., Huggins, R., & Thompson, P. (2017). **Social capital and entrepreneurship: Does the relationship hold in deprived Urban Neighbourhoods?**. *Growth and Change*, 48(4). 719-743
- Yeon Ahn, S., & Hyung Kim, S. (2017). **What makes firms innovative? The role of social capital in corporate innovation**. *Sustainability*, 9, 1-13.

